

Procés de recuperació del frare. Un joc de pilota.

Lluís Ramos i Santamaría

Universitat Catòlica de València "Sant Vicent Màrtir"

Correspondència: lluis.ramos@ucv.es

Resum

El frare és una especialitat de pilota valenciana que la seua practica era quasi testimonial a principis del segle XXI, i que en l'actualitat s'encontra en un procés de recuperació en la comarca del Maestrat. Aquest article pretén marcar el camí d'aquesta recuperació donant cabuda a un joc tradicional en el segle XXI.

Paraules clau: pilota a mà, frare, pilota valenciana, joc tradicional, recuperació.

Abstract

Frare is a specialty of the Valencian ball whose practice was almost testimonial at the beginning of the 21st century, and which is currently in a recovery process in the Maestrat region. This article aims to mark the path of this recovery by accommodating a traditional game in the 21st century.

Keywords: hand ball, frare, valencian ball, traditional game, remember

1. INTRODUCCIÓ

Aquest article naix de la inquietud d'un grup de docents, que atrets per les bondats educatives que té el joc de pilota i la responsabilitat moral de promocionar modalitats autòctones, enceten un projecte per recuperar la modalitat del frare, sota el nom de Frare.edu.

Ara com ara, les pràctiques socioculturals i lúdico-esportives formen part de les nostres vides, però temps enrere eren part de la quotidianitat dels pobles

on aquest tipus de pràctiques gaudien d'un bon estat de salut. Malauradament la modernitat va anar donant-li un paper secundari a aquestes manifestacions de caràcter tradicional i pràcticament han sigut oblidades per la societat.

El frare, com a joc tradicional és un clar exemple, una activitat lúdica transmesa de generació en generació, que fonamentalment s'ha après mitjançant la transmissió oral, l'observació i la seua pràctica (Lavega, 2006). A més a més, els jocs tradicionals juguen un paper fonamental en la transmissió de valors, costums, hàbits i formes de socialització, però malauradament aquesta forma natural de transmissió s'ha vist truncada i calen de noves vies per a recuperar i conservar aquesta modalitat de pilota valenciana.

Així mateix, l'escola és el millor context per donar a conèixer els jocs tradicionals i conservar-los, però es requereixen més factors per donar continuïtat a aquestes pràctiques. Com veurem, la relació amb la cultura i el vessant recreatiu, també juguen un paper transcendent en la recuperació d'aquest valor patrimonial, heretat dels nostres avis i pares.

L'article proposa el camí per recuperar la modalitat del frare (una especialitat de pilota valenciana), adaptant-se a la seua realitat i necessitats per donar cabuda a un joc tradicional en el segle XXI.

2. EL FRARE

Malauradament, tot apunta al fet que la transmissió oral del frare, juntament amb la seua pràctica, va decaure considerablement a mitjan segle XX fins a principis del segle XXI; en paraules de Martos et al. (2007) "el Frare (...) resisteix a dures penes el pas del temps" (p.28).

I no és d'estranyar perquè són poques les publicacions i investigacions envers el frare (Agulló i Agulló, 2009; Agulló i Llopis, 2015; AVL, 2010, 2012; Llopis i Bauset, 1999; Mansanet, 2007; Martos et al, 2007; Martos i Torrent, 2011; Ortí, 2016; Perea, 2013; Pubill, 2011; Ramos, 2017; Ramos, Martos i Vidal, 2017) a pesar de ser una especialitat¹⁵ esportiva del joc de pilota a mà, que està tutelada pels estatuts de la Federació de Pilota Valenciana i, per tant, considerada una modalitat de la pilota valenciana. Concretament, es tracta d'un joc que ha evolucionat de les pràctiques 'a paret', a les quals dos jugadors o equips en oposició competeixen colpejant alternativament la pilota contra una paret (frontis) amb la mà nua o amb proteccions lleugeres.

Aleshores, classifiquem el frare com un joc indirecte on es juga de bo¹⁶ i els jugadors comparteixen el mateix espai de joc, el trinquet amb frares. Podem

---

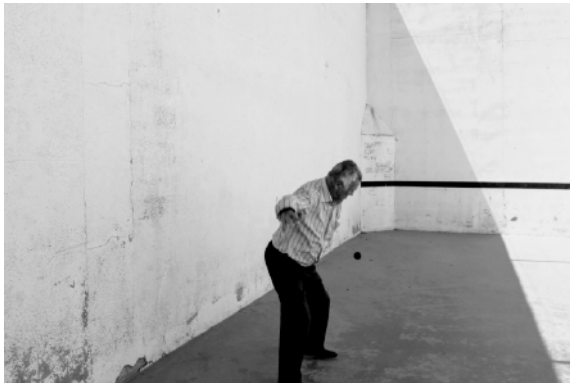
¹⁵ CSD anomena especialitat esportiva al que en pilota coneguem com a modalitat

¹⁶ Cal colpejar la pilota a l'aire o després del primer bot, perquè es considere bona

trobar enfrontaments individuals o per parelles, malgrat que es poden donar desafiaments d'1 contra 2.

El sistema de tanteig és a punts, on cada 'tanto' té el valor d'un punt. El tanteig era pactat a l'inici de la partida però el més comú, segons Conca (2013), era jugar tres partides a quinze punts, i el jugador o equip que fa l'últim punt és el següent en traure.

Ramos, Martos i Vidal, (2017) ens recorden que el frare ha sigut la modalitat hegemònica a principis del segle XX a les comarques del nord de Castelló, concretament a la Plana Alta, l'Alt i Baix Maestrat, i també als Ports i l'Alcalatén, a més a més al sud i oest de Tarragona i hi havien trinquets amb frares, precisament a les Terres de l'Ebre i el Camp de Tarragona, sent la seua àrea geogràfica gran part de l'antic territori del bisbat de Tortosa, zona catalanoparlant que anava de Maials a Almenara. Avui en dia, sols encontrem set trinquets amb frares en bon estat; Roquetes, Vilafranca, Barri d'Enroig (Xert), Traiguera, Benlloc, Torreblanca i Sueca, molt a pesar d'haver sigut un dels jocs més populars, i pràcticament haver-hi un o dos trinquets en cada poble del territori acotat. La despoblació, la Guerra Civil, l'abandonament o reconversió dels trinquets, la modernitat, la gran varietat d'activitats d'esbarjo, el trencament de la transmissió oral i generacional i l'oblit de les institucions, entre d'altres, van influir en la desaparició de la pilota en la majoria de nuclis rurals del territori d'influència del frare.

Figura 1. Delfín Querol al trinquet amb frares del Barri d'Enroig (Xert).

A pesar de la situació complicada que vivia el frare, on sols hi havia activitat regular al trinquet amb frares de l'IES Joan Fustes de Sueca per part dels alumnes del centre i de l'escola de pilota, la pràctica i visibilitat del frare va augmentar considerablement l'any 2017 amb la celebració del I Campionat Autonòmic de Frare celebrat en el trinquet de Traiguera i del Barri d'Enroig (Xert), que reuneix a jugadores i jugadors de totes les edats una vegada a

l'any. En aquesta tercera i última edició del 2019, han participat 178 persones. També cal destacar que la jornada de formació del professorat d'educació física "Enganxa't a la pilota valenciana. Va de bo!" organitzada pel CEFIRE el gener de 2018 es va realitzar al trinquet amb frares de Traiguera i va permetre a molts docents conèixer la modalitat.

El frare ha passat de ser la modalitat desconeguda i oblidada, a ser considerada i valorada per les institucions i per part dels jugadors i jugadores de pilota, que a pesar de no haver-la jugat mai, la coneixen gràcies a la difusió, especialment en mitjans de comunicació i xarxes socials, que l'han projectat i l'han fet arribar al món de la pilota.

3. L'OBLIT I EL PROCÉS DE RECUPERACIÓ

Ortí (2003) ens explica que "determinats hàbits socials i formes culturals propis de determinades societats es van perdent a causa de la tendència actual a l'homogeneïtzació cultural, que tendeix a substituir la cultura popular per altra dominant, diferent i estranya, però que té una difusió més amplia a través dels mitjans de comunicació" (pàg.31).

La modalitat del frare ha patit aquesta tendència pròpia de la modernitat, que ha comportat la quasi desaparició d'aquesta pràctica, per diversos motius però fonamentalment per la incipient entrada del futbol en el territori del frare.

Enfront d'aquesta tendència, Ortí (2003) fica incís en la importància que té l'escola com a mitja de contenció, com un espai on recuperar i evitar el deteriorament o la pèrdua de 'lo nostre' i que ens identifica com a societat, i concretament l'àrea de l'educació física ho pot fer amb els jocs propis.

Concretament, la pilota valenciana ha sofert un canvi de joc tradicional a esport tradicional a través de la seua estandardització i regulació; de normes, regles, materials, espais i instal·lacions, etc., per part d'una institució, en aquest cas per la Federació de Pilota Valenciana (fundada en 1985). Aquesta institucionalització ha frenat la decadència de la pilota valenciana, però la subsistència i l'impuls d'algunes modalitats ha fet desaparèixer d'altres. És el cas del frare que a pesar d'estar tutelada pels estatuts de la Federació i tindre protecció com a BIC immaterial (Decret 142/2014) mai ha sigut tractada per igual i ha romàs oblidada per les institucions competents que promocionaven amb més força les modalitats de pilota a mà anglosaxones com el 'One Wall'. D'aquest procés de canvi i dels possibles perills ja parlaven en l'any 2010, Martos i Naya, on es dona una tendència cap a l'esport espectacle.

Però allunyats d'aquesta tendència, Martos, Usabiaga, Etxebeste, Zulaika, Amenabar i Devís, en 2008 ja proposaven una solució al problema estructural de la pilota valenciana:

Cal un acostament urgent per part de les administracions públiques, les federacions esportives (incloent als clubs) i els centres educatius i els seus professionals, per d'aquesta forma, aconseguir programes d'esport escolar concordes amb la cultura física del context en el qual són implantats (programes socials i eficients) i fomentar una activitat física que atén els criteris aportats pels experts en la matèria (campanyes de sensibilització). És a dir, els jocs i esports tradicionals han de mantenir la seua idiosincràsia, però preservant les necessitats i drets dels practicants de diferents àmbits, com per exemple, de l'àmbit escolar (pàg.6).

Figura 1. Alumnat de la jornada de formació del professorat d'educació física "Enganxa't a la pilota valenciana. Va de bo!" organitzada pel CEFIRE el 19 de gener de 2018.

En la mateixa línia Agulló i Castillo (2013), prioritzen el foment de la pilota "entre els segments de població més jove, tot i incidint en els pobles de major arrelament així com en aquells on ja existeixen uns clubs i unes instal·lacions apropiades. Els clubs, les escoles municipals i federatives són el cor de la pilota. I per al bon funcionament d'eixe cor és fonamental i imprescindible el paper de la dona" (pàg. 91).

Si bé s'estan produint notables avanços els darrers anys, que estan començant a donar els seus fruits, com per exemple el creixent nombre de practicants, l'increment d'escoles de pilota, augmenta a 22.000 el nombre de participants en el programa pilota a l'escola, els avanços en matèria d'igualtat, on la dona va augmentant la seua presència i la seua implicació, la recuperació del frare, la pilota grossa i les galotxetes, i també cal destaquem el vessant inclusiu per l'augment de centres d'atenció a persones amb diversitat funcional i/o malalties mentals que utilitzen la pilota com a teràpia i com activitat esportiva d'esbarjo.

4. EL CAMÍ DE LA MODALITAT DEL FRARE

Al nostre paréixer, la modalitat del frare ha de romandre en contacte amb la societat i fomentar-se l'àmbit lúdic i recreatiu de la pilota. Aquesta modalitat ha de seguir la senda dels jocs tradicionals, i fer un camí diferent del que ha agafat el raspall i l'escala i corda que tendeix a l'esportivització i l'esport espectacle.

Per altra banda, ha de disposar dels mateixos recursos i oportunitats que la resta de modalitats de pilota valenciana, apostant per l'esport en edat escolar, l'aficionada i l'aficionat practicant, la formació i la investigació. A més no ha de deixar d'avançar en matèria d'inclusió i d'igualtat de gènere, reforçant la identitat individual i col·lectiva per preservar un llegat cultural.

En aquest sentit, cal ajudar a la creació d'escoles de pilota, estructurar el món aficionat que ajude a la constitució i estructuració de clubs, a més de dotar les instal·lacions de pilota amb trinquets amb frares, per tot el territori valencià, i especialment recuperar els trinquets en desús.

Proposem un esquema de treball per iniciar la recuperació del frare, que mostrem en la taula 1:

Taula 1. Propostes d'actuació per la recuperació del frare

Fase	Actuacions
Diagnòstic: Estudis i investigacions	Descripció del joc: frare Catalogació d'espais: trinquets amb frares Acotar l'àrea geogràfica d'influència: zona valenciana i catalana, realitzant estudis conjunts Esbrinar el nombre de practicants, perfils, motius. Avaluar les necessitats percebudes Conservació del patrimoni arquitectònic, cultural i lúdic-esportiu Estudis de ruralitat i pilota
Disseny d'un Pla per part la Generalitat Valenciana i de la Federació de Pilota Valenciana que s'articule amb projectes comarcals i	Construcció, adaptació o reformes de trinquets amb frares Creació d'escoles de pilota Elaboració de materials didàctics i digitals Incloure el frare en el programa Pilota a l'escola Formació del personal docent i de cursos d'entrenador Fomentar l'associacionisme esportiu

convocatòries de subvencions que possibiliten les actuacions	Organitzar encontres i campionats oficials i no oficials Potenciar l'atractiu turístic i cultural Fomentar l'artesanía local Implicar a les institucions i agents socials en la recuperació Crear campanyes de màrqueting que ajuden a la difusió i promoció
Execució	Establir les línies d'actuació i indicadors d'assoliment de cada tasca, etc. Crear sinergies entre els diferents agents implicats
Valoració	Avaluar i realitzar un seguiment del procés Replantejar el camí

5. REFERÈNCIES

Agulló, V., i Castillo, B. (2013). El joc de pilota: l'esport rei dels valencians. *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms*, 58(2), 75-95.

Conca, M. (2013). Les Modalitats. En *Museu Valencià d'Etnografia*, Faixa Roja, Faixa Blava. *La Pilota Valenciana* (pàg.128-145). València, Espanya.

Lavega Burgués, P. (2006). El juego y la tradición en la educación de valores. *Educación Social: Revista de Intervención Socioeducativa*, (33), 54-72. Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/EducacioSocial/article/view-File/165535/373786>

Martos, D., i Naya, J. (2010). Des del joc a l'esport. Un estudi etnològic del cas de la Pilota Valenciana i els seus mecanismes de transmissió. *Actes del V Congreso Internacional de Educación Física*. Barcelona, Espanya.

Martos, D., Usabiaga, O., Etxebeste, J., Zulaika, L.M., Amenabar, B., i Devís, J. (2008). Evaluación de las necesidades percibidas en dos programas de deporte escolar de pelota vasca y valenciana. *Actes del V Congreso Asociación Española de Ciencias del Deporte*. León, Espanya.

Ortí, J. (2003). Los juegos tradicionales. Aplicación en el área de la educación física en el sistema educativo actual. *Tàndem*, 10, 31-38.

Ramos, L., Martos, D., i Vidal, P. (2017). El frare modalitat autòctona en "perill d'extinció". En V. Vaño, *Congrés la pilota valenciana: reptes per al segle XXI* (pàg.110-116). València, Espanya.

*****